

Masinė pilietiškumo šventė kasdienybės akistatoje

Ižanga

Dar visiškai neseniai, liūdnai pagarsėjusiais tamsiaisiais laikais, buvo įprasta straipsnio pradžioje įtikinėti paslaptinę skaitytoją, jog pateikiamas tekstas esąs aktualus. Dabar, regis, vienintelis dalykas, kuriuo galima prisivilioti skaitantįjį inteligentą, yra, žinoma, politika. Apie ją kalbėsime, tačiau tam tikru atžvilgiu – kaip apie masinės šventės veiksmą. “Šventė” čia suprantama kultūrologinė prasme. M. Bachtino žodžiais tariant, “šventė (bet kuri jos išraiška) – tai labai svarbi *pradinė* žmogaus kultūros forma <...> Kad poilsis arba pertrauka darbe taptų šventiški, jie turėtų įgyti dar kažką iš kitos būties sferos, iš dvasinės-ideologinės sferos. Jie turi gauti pritarimą ...iš *aukščiausiųjų* žmogaus egzistencijos *tikslų* pasaulio, t.y. iš idealų pasaulio”¹. Šią mintį sukonkretinsime ir plėtosime toliau.

Atgimimo ir Nepriklausomybės atstatymo laikotarpiu Lietuvoje (1988 – 1991 m.) gatvėse ir aikštėse vyko masiniai renginiai, kurie iš pagrindų skyrėsi tiek nuo kasdienybės, tiek nuo sovietmečio masinių ritualų. Šių įvykių akivaizda pamažu grimzta į praeitį, tačiau jų pasaulėžiūrinis, arba *socio-ontologinis*, turinys nepraranda išliekamosios vertės.

Masinė žmonių egzistavimo forma kultūros tekstuose dažniausiai vaizduojama abstrakcijomis: kaip savaiminė realybė (liaudis, tauta ir pan.), arba kaip “statistiniai gyventojai”. Šiuo atveju mes kalbame apie tuos atvejus, kai kasdienybėje įsikūrę žmonės iš savo privačių nišų veržiasi į viešumą.

Masinis elgesys čia suprantamas kaip tekstas (diskursas). Siekiama iširti, kaip kuriamas ir suvokiamas tam tikras diskurso tipas – laisvanoriškas politinis ritualas.

Minia ar agoralas?

Dar neseniai pagal sociologijoje įsigalėjusią tradiciją beveik visi įvykiai, kuriuose dalyvaudavo daugelis žmonių, buvo priskiriami įvairiems “kolektyvinio elgesio” (*collective behaviour*) tipams.² Spontaniškas susibūrimas buvo vadinamas “minia”. Tokio socialinio darinio požymiai – dalyvių anonimiškumas, individualumo jausenos praradimas, silpnas sąmoningumo lygmuo ir pan. Šiomis savybėmis buvo bandoma “aiškinti” negatyvius kolektyvinio elgesio pasireiškimus, pvz., riaušės, paniką, maištą, linčą ir t.t.

Paskutiniaisiais metais A. Biela ir jo kolegos suformulavo teigiamo kolektyvinio elgesio modelį. Šiam elgesiui suteiktas savitas vardas – *agoralinis žmonių sambūris* (iš graikiško žodžio “agora” – žmonių susibūrimo vieta ir pats sambūris). Paminėsime Biela’os išskirtus septynis agoralų požymius, pagal kuriuos mūsų nagrinėjamas objektas – masinis Atgimimo laikų sąjūdis Lietuvoje – priklauso būtent šiai kategorijai:

- 1) dalyvaujančiųjų orientacija į aukštąsias vertybes;
- 2) nesusiję su prievarta veiklos tikslai;
- 3) laisvanoriškas dalyvavimas;
- 4) sambūrio viešumas ir atvirumas;
- 5) sambūrio dalyvių socialinės reikšmės savivoka;
- 6) masiškumas;
- 7) teigiamas poveikis tiek individui, tiek visuomenei³.

Kaip agoralo pavyzdį A. Biela išnagrino masinius įvykius, Popiežiui Jonui Pauliui II atvykus į Lenkiją ir kitas šalis. Lietuvoje Biela’os pavyzdžiu V. Gaidys ir D. Tureikytė tiria Atgimimo ritualus.⁴ Pastarosios publikacijos medžiaga ir duomenys toliau bus mūsų reinterpretacijos, arba – kitais žodžiais tariant – antrinės analizės, objektu.

Prieš pereidami prie politinių diskursų turinio analizės, atkreipsime dėmesį į patį agoralo apibrėžimą – dalykiniai požymiai eina lygia greta su vertybiniais įsipareigojimais. Pirmia, „laisvoriškumas“ nėra tas pat, kas sambūrio spontaniškumas: agoralai pasižymi organizuotumu. Antra, agoralinių sambūrių tolerantiškumas nėra bendroji savybė: priklausomai nuo spontaniškumo-organizuotumo santykio kai kurie agoralai gali elgtis agresyviai – pavyzdžiui, nepritariančiųjų sueigos idėjai atžvilgiu. Kai kurie požymiai, pateikti Biela'os sąrašė (išskyrus antrąjį požymį), taikytini totalitariniams ritualams Hitlerio laikais, taip pat – ankstyviems tarybiniais, kurie dar pasižymėjo autentišku informatyvumu.

Totalitarinio ritualo tekstas

Iš pradžių apžvelgsime tarybinio ritualo kaip diskurso požymius. Diskursų analizė – tai visada diskursų ir metadiskursų polilogas, kuris vyksta vertybiškai angažuotoje erdvėje.

Jeigu tarsime, kad – *ex definitio* – ritualas yra laisva masių politinės valios išraiška, tai prievartinis ritualizuotas masių elgesys buvo šios valios iškreipimas.

Kiekvienas postūmis turėjo *etiketę*, kuri nusakė jo politinius tikslus arba organizatorių ketinimus nukreipti ritualinio teksto suvokimą būtent taip. Pavyzdžiui, viena populiariausių etiketė buvo „Darbo žmonių solidarumo demonstracija“. Šio politinio-ideologinio pranešimo *tekstas* – tai eisenos ar mitingo dalyvių vieningas „kūnas“. Pranešimo teisingo *skaitymo nuorodos* buvo fiksuojamos plakatuose, vėliavose, valdžios vadų portretuose. Tiesioginių prasmų sugestyvumą turėjo sustiprinti *konotacijos* – atributų spalvos, muzika, apranga, gėlės, „taikos balandžiai“ ir pan. Efektų visuma turėjo sudaryti įspūdį, kad šis politinės idėjos demonstravimas yra *šventė* – tvirtas masių susilieėjimas su kultūros idealais.

Demonstracijos *tarpininku* buvo vieninga ideologija – vartojamų ženklų vientisas tekstas ir konkretūs jo pavidalai – įvardinti vadovai tribūnose ir kolonų priekyje arba – neakivaizdžiai – portretuose.

Totalitarinio politinio diskurso iškreiptumas atsiskleidžia nagrinėjant jo *adresato* struktūrą. Derėtų skirti tekste numanomą ir realų adresatą. Numanomas adresatas: 1) „savi“ – žengiantys kolonose ar tie, kurie solidarizuojasi su lozungais iš tolo; 2) „priešai“ – visi tie, kuriuos reikia įbauginti, moraliai įveikti solidarumo jėgos demonstravimu; 3) ideologijos tekste numatyti „svyruojantieji“, kuriuos reikia įtikinti.

Galima manyti, kad totalitarinio režimo erdvėje *realaus adresato* tarsi nėra: sambūrio tekstas su visomis konotacijomis liaujasi reikšti tai, kas parašyta jo etiketėje. Šventiškumo, autentiško susitapatinimo su idealais nepastebėsime, nes visų diskurso reikšmių suvokimas esti „automatiškas“.

Analitiniu požiūriu realaus adresato struktūroje taip pat galima išskirti „savus“. Pirmiausia, pačius eisenos organizatorius, kurie ciniškai supranta jos veikimo ribas, „nepritariančių“ ideologijai dalyvių nuotaikas. Antra, vienokią ar kitokią dalyvaujančiųjų dalį, susitapatinusių su teksto ideologija (kaip parodė posovietinė istorija, ši identifikacija paliko kur kas gilesnius pėdsakus kai kurių ritualo dalyvių, kurie ir dabar nostalgiskai prisimena socrealistinę ideologinių sueigų aurą, psichikoje).

Visi kiti realūs suvokėjai iš pačių dalyvių – tai pasyvūs, vangūs ir nesusitapatinantys su nešiojamų plakatų idėjomis, taip pat „priešai“ – disidentai arba dėl principų vengiantys dalyvauti.

Tačiau visuotiniame ideologiniame teatre susiformavo išvirkščioji meta-komunikacija: reikšmę turėjo ne sambūrio etiketė, o pats ritualinės demonstracijos atlikimas. Taigi „darbo žmonių solidarumo“ eiseną palydi įslaptintas skaitymas – „šioje valstybėje viskas ramu, stabilu, jokių pokyčių, gyvenotojai kaip visada paklusnūs“. Šias reikšmes jau galėjo perskaityti ir aktyvus suvokėjas (galbūt netgi iš priešų stovyklos).

Formavosi ir kiti sustabarėjusių ritualų skaitymo būdai: ironiškas arba „tarp eilučių“, kai tekstas išverčiamas į kitą pusę – „reikalai valstybėje klostosi ne taip, kaip bando įpiršti oficialusis tekstas“. Toks skaitytojas randa įvairių pranešimo detalių, bylojančių, kad viskas skaidosi, irsta ir pan.

Akivaizdu, kad totalitarinis diskursas, praradęs visus autentiško šventiškumo požymius, negali skatinti idealiųjų kultūros vertybių paieškų. Jis tampa pasikartojančia „kasdienio ritualo“ išraiška.

Agoralo empiriniai duomenys

Agoraliniai žmonių sambūriai, vykę Lietuvoje Atgimimo laikais, atvėrė gilų masinės sąmonės lūžį. Agoralinio teksto turinys esmingai skiriasi tiek kasdienybės, tiek ir aptartųjų totalitarinių iškilmių atžvilgiu. Agoralo metu aktualizuojasi visos ideologinės bei kultūrinės masinių sambūrių reikšmės – nuo socialinių ir politinių iki šventiškų.

Kaip jau minėjome, svarstant šiuos klausimus, remtasi empirine analize V. Gaidžio ir D. Tureikytės straipsnyje “Agoralinės sueigos Lietuvoje (Baltijos kelio pavyzdys)”. Kaip tik todėl “Baltijos kelio” – nepaprastai savito ritualo, kurį Sąjūdis organizavo 1989 m. rugpjūčio 23 d. – dalyvių prisiminimai ir bus mūsų antrinės analizės objektas. Šio renginio socialinis siekinys ir politinė *étiquette* – “pademonstruoti Lietuvos, Latvijos ir Estijos gyventojų nepriklausomybės siekimą”⁵.

1992 m. birželio mėn. Viešosios nuomonės tyrimo centras atliko reprezentatyvią 1164 suaugusių Lietuvos gyventojų apklausą. Domėtasi: ar respondentai dalyvavo Baltijos kelyje ir kaip jie prisimena šį įvykį dabar, t.y. 1992 m.? Tyrimo duomenys, paskelbti V. Gaidžio ir D. Tureikytės straipsnyje, parodė, kad Baltijos kelyje dalyvavo 31% suaugusių Lietuvos gyventojų (apie 840 tūkst.). Be to, 36% gyventojų klausėsi reportažo per radiją; tarp jų – 51% didelių miestų gyventojų ir 8% – kaimo gyventojų. Galima sakyti, jog tai buvo inteligentijos viešasis renginys: apie 60% dalyvių ir 26% reportažo klausytojų turėjo aukštąjį išsilavinimą. Nacionalinė sudėtis: 35% lietuvių, 14% rusų ir lenkų⁶.

Pateiksime tuos apklausos rezultatus, kurie bus tolesnės analizės šaltinis. Tai yra atsakymai į klausimą “Kaip prisimenate savo dalyvavimą Baltijos kelyje?” Dalyvių išpūdžius analizavo ir klasifikavo tyrimo autoriai; taip pat pateikiami nurodžiusiųjų atitinkamą psichologinę būseną žmonių procentai ir pasisakymų pavyzdžiai:

1. Baltijos valstybėse gyvenančių tautų vienybės ir solidarumo jausmas (59%). (“Tai buvo tokia stipri vienybė, kad iššaukdavo ašaras”, “tai viena didžiulė šeima”, “stovėjome petis į petį kaip broliai”.)
2. Bendrojo tikslo, laisvės, nepriklausomybės siekimas (12%).
3. Ryžtas, narsumas, galia ir patriotizmas (9%). (“Ryžtas kovoje už Lietuvos nepriklausomybę”, “buvo pademonstruota tautos stiprybė”.)
4. Viltis ir džiaugsmas (7%). (“Malonu buvo matyti laimingus žmones”, “nepaprasto džiaugsmo jausmas”, “aš pirmą kartą mačiau džiaugsmą žmonių minioje”, “geresnės ateities viltys”.)
5. Žmonių draugiškumas, dėmesingumas, geranoriškumas vienas kitam (17%).
6. Ypatinga nuotaika ir dvasingumas (5%).
7. Emocingumas (4%). (“Aš buvau susijaudinęs”, “tai džiaugsmo ašaros”, “šito neįmanoma išreikšti žodžiais”.)
8. Įvykio masiškumas bei žmonių socialinis aktyvumas (15%).

Dalyvavusiųjų Baltijos kelyje žmonių bendrąją psichologinę būseną apibendrintume tokiais respondentų pasisakymais: “mes buvome jėga, nes buvome visi kartu”, “jeigu mūsų tauta turi bent keletą dešimčių tūkstančių tokių švytinčių veidų, aš nustoju nerimauti dėl ateities. Viskas bus tvarkoje”⁷.

Kasdienybės pasaulio modelis

Prielaida, kad visos agoralo turinio savybės esmingai skiriasi nuo kasdienybės pasaulėjautos, patvirtinama empiriškai: visi agoralų tyrinėtojai pažymi *neįprastumo* išpūdį, kuris išlieka tokia politiniame sambūryje dalyvavusių respondentų atmintyje. Pavyzdžiui, J. Ferjenciko straipsnyje apie “velveto revoliuciją” Slovakijoje, rašoma, jog tik 10% apklaustųjų suvokė agoralą kaip įprastą įvykį, 25% manė, kad jo atmosfera neįprasta, o ir pačiam autoriui “neįprastas” ir “unikalus” buvęs milžiniško žmonių sambūrio vientisumas bei “savaiminis organizuotumas”⁸. Anksčiau minėti Baltijos kelio dalyvių išpūdžiai taip pat susiję su “vientisumo pajauta”, “nepaprasto džiaugsmo” būseną ir susijaudinimu.

Neįprastumo būsenos išgyvenimas, be abejo, atsiranda dėl to, kad unikali agoralo situacija palyginama su kasdienybės išgyvenimu masinėje sąmonėje. V. Gaidys ir D. Tureikytė pažymi: “Žmonės suprato, kad šalia šiokiadienių rutinos ir grubumo egzistavo kitokia, stebuklinga realybė”⁹.

Agoralo požymiai, kurie respondentų suvokime yra paženklinėti neįprastumu, ir yra mūsų išeities pozicija, pertvarkant kasdienybės pasaulio įvaizdžius.

Taigi pateiksime “agoraliskumo” būsenų santrauką: nepažįstamų ir nežinomų žmonių vienybė, bendrosios vertybės, mintys, jausmai ir siekiai, kolektyviškumas, broliškumas, tarpusavio santykių lygybė – ir atitinkama stiprybės, galios, ryžto išraiška; tarpusavio santykių atvirumas, geraširdiškumas, vidinė pagarba vienas kitam; sužadintas emocingumas, nuotaikų pakilimas, džiaugsmas, ašaros ir galiausiai pojūtis, kad “dabartis ir ateitis priklauso nuo mūsų pačių”.

Ir priešingai – kasdienybei būdingi “anti-agorališki” požymiai: paskiro žmogaus (ir jo artimųjų) atsiskyrimas privačiose nišose, savanaudiški interesai, žmonių tarpusavio santykių susvetimėjimas, “savų” ir “svetimų” perskyra (orientuojantis į skirtingas elgesio normas), hierarchiški santykiai, socialinių, etninių, kultūrinių skirtumų akcentavimas, nelygybės tapatinimas su neteisybe ir priešiško pasireiškimo ir t.t.

Kasdienybės situacijų kolektyviškumas dažnai yra “difuzinis”, tai nėra susitelkimas dėl pilietinės idėjos, bet paprasčiausia socialinė grūstis (pavyzdžiui, minioje, poilsio parke, eilėje ir pan.). Paklūstama toms pačioms normoms, kaip ir anksčiau paminėtų privačių santykių atveju: išlieka paprastųjų dalyvių susvetimėjimas vienas kitam, nepažįstamų žmonių minioje esantys žmonės, natūraliai (t.y. nesąmoningai) įsitempę ir pasirengę tipiškams konfliktams, jei pažeidžiamas nustatytas atstumas ir privatumo erdvė. Kasdienybės teritorijoje veikia įvairių lygmenų “kultūringumo” normos – nuo grupumo, kuri stichiškai sankcionuoja konfliktinės situacijos, iki paklusnumo griežtesnėms etiketo taisyklėms koncertų salėse, teatruose ir pan. Čia retsykiškai gali atsirasti šventiško požymių: meninės kūrybos akistatoje gali pasirodyti, jog išnyksta skiriančiosios ribos tarp nepažįstamų žmonių. Tačiau tokios pajautos iš esmės skiriasi nuo “agoralinių” būsenų.

Paskutinis agoralumo ir kasdienybės įvaizdžių palyginimo aspektas – tai žmogaus dvasinio vystymosi ir tobulėjimo problema. Ši paradigmė individualizmo nuostata agoralų analizėje perkeliama į naujo teigiamo bendruomeniškumo sferą. Neatsitiktinai agoralumas priskiriamas “humanistinei psichologijai” (A. Maslow). Čia tobulėjimo problemą išreiškia “savęs įveikimo” (*self-transcendence*) etiketė¹⁰. Manome, kad kasdienybės pasaulėjautai yra tolimesnė ne tik “savęs įveikimo”, bet ir savęs apibūdinimo problema. Paprastasis gyventojas dažniausiai nežino (ir nesiekia sužinoti) savo sociokultūrinių etikečių (išskyrus elementarius pragmatiškus “pavadinimus”), nors ideologai energingai stengiasi primesti jiems įvairiausias tapatumo klišes. Jie įsisąmonina savo tapatumą tik kaip privatūs asmenys. Socialinės-psichologinės privataus ir viešojo gyvenimo sferų ribos yra natūralios ir “savaimingos”, todėl spontaniškai veikianti socialinė-psichologinė norma “draudžia” rodyti intymius, sentimentalius jausmus svetimoje aplinkoje – kaip matėme, šią normą ištirpina agoralo atmosfera.

Visi aukščiau išvardinti kasdienybės pasaulėvaizdžio “spėjimai”, kuriuos siekėme atkurti, priklauso, mūsų požiūriu, bendrajai gaivališkojo gyvenimo pasaulio – sveiko proto – sferai, kurią sudaro socialinio elgesio stereotipai įprastose socialinėse situacijose. Sveiko proto pasaulėvaizdžiui būdingos šios implicitinės aksiomos, apibendrinančios socialinį patyrimą: siekimas “išlikti gyvam bet kuriomis gyvenimo aplinkybėmis”, normalūs suaugę žmonės tam tikra prasme “iš anksto” pripažįstami vienodais – jiems priskiriami tie patys elgesio motyvai kaip ir sau patiems, giliausiai įsišakniję savanaudiški motyvai, tarpasmeninius santykius reguliuojanti socialinė-psichologinė norma, pagal kurią žmonių grupės arba kolektyvo požiūris yra “normos” matas (“elkis kaip visi!”) ir pan.¹¹ Viena svarbiausių sveiko proto nuostatų – pradmeninės egzistavimo sąlygos, žmogui primestos išorinių jėgų. Šių galių žmogus neįstengia įveikti, prie jų galima ir būtina tik prisitaikyti.

Agoralinio teksto reikšmių visuma

Vėlyvojo totalitarizmo prieblandoje įsikūrę gyventojai nelaukė, kad šiai kartai teks išgyventi tariamai nepajudinamos santvarkos žlugimą. Kai Atgimimo aušra prasiskverbė pro privačių įdubų sienas, atsiskleidė pirmosios laisvanoriško politinio elgesio pasirinkimo galimybės. Dar neseniai dalyvavimas visuotinėje demonstracijoje buvo privalomas. Žmonėms teko rinktis: arba pseudo-dalyvavimą (“politinę mimikriją”), arba tylaus vengimo baimę. Tačiau dabar tie patys gyventojai sąmoningai

įsiliejo į “agoralą”, atsakingai priimdami visas jo reikšmes. Pradiniame etape (1988 – 1990 m.) ši dalyvavimą lydėjo neįprasti išgyvenimai – nesiliaujančio įstabumo ir jaudinančio kolektyvinio narsumo. Pamažu įsigalėjo šventiškas pilietiškumas.

Autentiško pilietiškumo savybė agoralus išskiria ne tik iš kasdienybės ir totalitarinių politinių ritualų, bet taip pat iš įprastų švenčių bei apeigų (kalendorinių, karnavalinių, liaudiškų, proginių ir kitų). Įprastinės, nuobodžios eisenos metu kultūrinės reikšmės taip pat iš dalies suaktyvinamos. Toks renginys esti savotiškas teatras, kur kai kurie kaimynykščiai žengia gatvės viduriu, o kiti – stebi, stovėdami šaligatvyje: pastarieji dalyvauja ypatingame žaidime, savo kaimynykščius atpažindami naujame vaidmenyje. Vadinasi, kitaip ir neįprastai suvokiami pažįstami veidai, rūbai, gestai ir pan. Spontaniški ir organizuoti nepolitinių švenčių požymiai būdingi, pavyzdžiui, aistringų sporto sirgalių sambūriams stadionuose, roko muzikos mėgėjų sueigoms, džiazų muzikos festivaliams. Agoralų dvasia būdinga ir masiškiems nepolitinių sąjūdžių renginiams – feminisčių, žaliųjų, seksualinių mažumų. Tačiau visi jie nepasiekia agoralams būdingos ontologinės gilumos ir nuoseklaus kryptingumo.

Agoralas (kaip ir totalitarinio mitingo tekstas) sudaro vientisą politinį pranešimą, tačiau agoralo dalyvis sąmoningai aukoja savo kūną bendrajam diskursui, su kurio reikšmėmis jis laisvanoriškai susitapatina. Žodinis sueigos tekstas – kalbos, pasisakymai, pritarimo ar nepritarimo šūkių – suvokiamas tiesiogine prasme be inversijų ir aliuzijų. Šis turinys sutampa su visomis agoralo konotacijomis – spalvų, garsų, muzikos, dainų, bendros renginio kompozicijos, netgi oro ir gamtinės aplinkos susibūrimo metu; taip pat su papildomais agoralo požymiais – dalyvių skaičiumi, ryžtu, bendra nuotaika.

Socialinę-psichologinę agoralinio sambūrio struktūrą sudaro: viena vertus, kolektyvinis *mes*, jungiantis visus *aš* – pranešimo bendrumo ir įtarpinančio prado jungtis. (Be abejo, ši jungtis ir vienybė yra iš dalies perkeltinių reikšmių sutapimas, detalus skaidymas gali atskleisti ir vidinius nesutapimus.) Kita vertus, galimi realūs ir numanomi *jie*, kurie skirstosi į “savus” ir “svetimus” agoralinio teksto *adresatus*. Tarp svetimų, neigiamų adresatų iš pradžių buvo “vyresniojo brolio” įvaizdžiai (okupantai, Maskvos valdžia), šiek tiek vėliau galbūt jais tampa “tie, kurie dabar valdžioje, bet neverti jos” ir pan. Kitaip sakant, realūs ankstesniojo laikotarpio politinio pranešimo suvokėjai tikrai matė, “skaitė” ir reagavo į šį tekstą.

Teigiamas adresatas, kuris numanomas teksto struktūroje – tai pirmiausia patys dalyviai. Plačiaja prasme visas teigiamas agoralo “arealas” – tekstų, pranešėjų ir suvokėjų vienybė.

Čia *mes* priartėjome prie agoralinio *self-transcendence* ypatybių. Europos kultūros tradicijos siūlo įvairias ideologijas, kurios leistų individams susitapatinti su kultūros idealais. Dažnai šių programų įgyvendinimo būdai yra individualūs, kartais – kolektyviniai. Šiose programose asmenybės savarankiškumas ir individualumas laikomi savaimine verte.

Agoralo *self-transcendence* programa iš pagrindų kitokia – kolektyvinė ir spontaniška, vienkartinė, vykstanti “čia ir dabar” – sambūrio vietos ir laiko situacijoje. Šiuo atveju kolektyviškumas – esminis teigiamas pradas – žmogaus dvasinio pasikeitimo galimybė. Jeigu individualiose savęs įveikimo programose kiekvienas pasirenka sau skirtingą metodą, agoralų sambūriuose jis esti visuotinas ir bendras. Šis bendrumas – tai pasikeitimų raktazodis, nes suartinantis ir aistringas vienminčių susibūrimas turi milžinišką sugestyvų poveikį pavieniams dalyviams. Tokioje atmosferoje jie tiesiogiai išgyvena neįprastą tapsmą į *didžiųjų simbolių* (“visa liaudis”, “visa tauta”, “gyvoji istorija”) būsenas. Galiausiai čia susilieja *visi dori žmonės* – už šios brolybės ribų lieka tik bejėgiai atskalūnai arba vieniši nepataisomi priešai. Toks masiško dvasinio atsinaujinimo seansas atlieka kartu ir apsisvalymo nuo nuodėmingos (šiuo atveju – sovietinės) praeities funkciją.

Taigi masinė pilietiškumo šventė sukuria unikalų išgyvenimą: čia ir dabar sprendžiamas *visuotinis likimas* (“mūsų likimas priklauso nuo mūsų pačių”). Ši euforinė pajauta bematant panaikina visas visuomenės struktūras ir institucijas, kurios kasdienybėje savavališkai valdo žmonių likimus.

Pasaulėvaizdžių akistatos

Bendrają šiokiadienių rutiną, kurioje santvarkų žlugimai – labai retas atvejis, “aptarnauja” keletas spontaniškų pasaulėvaizdžių. Iš jų mes anksčiau aptarėme “sveiką protą”, kuris savaime suprantamų normų ir vertybių dažniausiai neįsisąmonina ir aktyviai suvokia tik semantinių konfliktų metu. Greta sveiko proto kultūroje atpažįstame ir kitokius būdus kompensuoti ir įveikti kasdienybėje apibendrintus vaizdinius ir nuotaikas (nuobodulį, nusivylimą, liūdesį ir nusiminimą).

Pirmiausia paminėsime *šventes*, privačias ir bendrąsias, atsitiktines ir pasikartojančias, taip pat – įvairiausių *pramogų* atmainas. Labai svarbios yra ilgalaikės gyvenimo strategijos, orientuotos į biografinės *perspektyvos* modelį: pastangas, susijusias su profesine veikla ir socialine *karjera* (pavyzdžiui, dalyvavimas politikoje), taip pat su pasisekimu mikrogrupėje (prestižo ir gyvenimo stiliaus siekimas).

Būtų galima pamėginti atkurti spontanišką pasaulėvaizdį, būdingą kiekvienai kompensuojančiai struktūrai; asmenybės pasaulėjautoje jos integruojasi – sveiko proto pagrindu, nors ir ne be vidinių prieštaravimų*. Aptartą skirtumą tarp kasdienybės pasaulio ir agoralo modelių pagrįstai galime laikyti neesminiu prieštaravimu. Pavyzdžiu galėtų būti “*įsmenintas pilietiškumas*”, kai agoralinės emocijos išgyvenamos vaizduotėje (pavyzdžiui, broliškumo pojūtis nepažįstamiems žmonėms – tačiau netiesiogiai, be realaus kolektyvo).

Skirtumas tarp autentiško agoralo ir kasdienybės yra esminė socio-ontologinė šių dviejų pasaulėvaizdžių akistata. Šventiška agoralo atmosfera padeda įveikti gaivališko socialinio patyrimo įtampas (susvetimėjimą, atsiskyrimą, savanaudiškumą, gležnų identiteto skirtumų bejėgišką priklausomybę nuo išorinių jėgų). Be to, agoralinė “ideologija” latentiškai siūlo po-agoralinį veiksmą: žmonės, grįžę į savo privatų gyvenimą, turėtų išlikti tokiais, kokiais jie buvo agoralo erdvėje – drąsiais, atvirais nepažįstamiems, atsakingiems, sprendžiant savąjį ir kartu bendrąjį likimą. Tačiau, mūsų nuomone, šioje pasaulėvaizdžių akistatoje – bent jau pastaraisiais metais – laimi sveiko proto postulatai, o agoralinis tekstas tėra kultūros idealusis *chronas* ir *topas*, nes esamos, paprastosios realybės sąlygomis agoralinis problemų sprendimo būdas esti atsietas nuo elementariųjų išgyvenimų. Kitaip sakant, agoralinės ideologijos yra utopinės.

Metodologinis ir taikomasis politinis agoralo tyrimo būdas

Pasaulėvaizdžių akistatos aptarimas susietas tik su vienu, tačiau paplitusiu politikos variantu – kai valdžios atstovai savo viešuose pasisakymuose vartoja pilietinius ir dorovinius argumentus (šūkius). Nusistovėjusioje politikos rutinoje šių lozungų ir sveiko proto neatitikimas dažniausiai niekieno nestebina. Tačiau agoralo pasaulėvaizdis yra visiškai kitoks.

Politinis įvykis, kuris atsiveria kaip autentiška masinė šventė, turi tokį gilų turinį, kurio negali atitikti konkrečioji politika. Šis turinys agoralo sambūryje atsiranda bemaž stichiškai, nors organizatoriai ir stengiasi suteikti diskurso suvokimui taikomąją politinę reikšmę. Tačiau po-agoraliniai politikos šiokiadieniai kol kas neįstengia išpildyti agoralo reikšmių.

Įvardintų subjektų (tribūnose) ir bevardžių anonimų dalyvavimas agoralo ritualuose yra asimetriškas (reikšmingumo atžvilgiu). Tai paaiškėja iš karto po švenčių. Kai sueigos efektai išblėsta ir paprastieji piliečiai grįžta į savo privačias nišas, šie žmonės, staiga nutolę nuo realios politikos (ir istorijos), išgyvena savo dalyvavimą tik politizuotoje vaizduotėje. Kasdienybės dėsniai bematant pareikalauja savo teisių, ir anonimiškiems istorijos kūrėjams geriausiu atveju belieka susiaurinti savo pilietiškumą iki dalyvavimo rutininiuose rinkimuose, bet kartu vienatvėje išgyventi ypatingą charizminio pasitikėjimo dramą.

Agoraliniai jausmai ypatingą vaidmenį vaidina inteligentų luomo gyvenime, kur atitinkamas normas kompensuoja siūlomos “filosofinės programos”. Pažangūs šio luomo atstovai organizuoja agoralus, kuria jų etiketes bei ideologijas, rašo istoriją ir atsiranda tribūnose ir valdžios foteliuose.

* Visa gyvenimiškų aplinkybių sfera, kuri yra “žemiau normalumo ribos” (nelaimės, ligos, ilgesnės nesėkmės), taip pat keičia kasdienybės pasaulėvaizdį.

Paprastieji inteligentai sudarė pagrindinę Baltijos kelio dalyvių dalį. Praėjus “tapatumo šventei” kai kurie iš jų nenorėjo susitaikyti su kasdienybės pilkumu, kiti nusivylė ir politika, ir bendrųjų susiliejimų žavesiu.

Atrodytų, jog tie, kurie sugebėjo įsitvirtinti politinėje praktikoje, liko ištikimais “agoralistais” – savo viešuose pasisakymuose vartoja agorališkus terminus ir gestus, kurie, jų nuomone, turėtų atstatyti klausytojų identifikaciją su agoralo efektais. Kartais atrodo, kad politikai tam ir veržiasi į valdžią, kad nenori gyventi kasdienybėje, bet nori, kad politika būtų besitęsianti šventė. Tačiau tai dažniausiai yra tariamas agorališkas. Jie vartoja ženklus tam, kad suburtų “masę” į pritariančią, skanduojančią ir deklaruojančią visumą. Priešingu atveju įvardintiems politikos atlikėjams atitektų sunki atsakomybė – kaskart įstengti “sublimuoti” konkrečius politinius sprendimus iki agoralinės gelmės, bet tai padaryti neįmanoma, o gal ir nereikia. Jei tam tikra žmonių dalis įsijaučia į politikos ritualus, išlieka tikimybė, kad ji gali pažeisti minėtų pasaulėvaizdžių pusiausvyrą.

Pabaigoje trumpos metodologinio pobūdžio pastabos. Žmonių gyvenimo duomenys egzistuoja tik spontaniškų pasaulėvaizdžių (neįsisąmonintų ontologinių bei antropologinių užuomazgų) kontekstuose. Empirinis pasaulėvaizdžių fiksavimas ir teorinis interpretavimas galimas tik atskleidžiant “įtarpintus” kontekstus. Svarbiausias bendrasis kontekstas yra kasdienybės pasaulio modelis – “sveikas protas”. Galima prieštarauti, kad kiekviena socialinė grupė turi savo kasdienybę, tačiau manome, jog nepaisant šių skirtumų (juos reiktų nagrinėti atskirai), yra jungiančioji savybė – pasikartojimas ir rutina, kuri lemia gyvenamojo pasaulio modelio turinį. Be abejo, socialinės srities mokslininkai palieka savo darbuose implicitines žymes, būdingas jų luomo (inteligentijos) stichiškam pasaulėvaizdžiui (jis dažnai smarkiai skiriasi nuo žodžiais išreikštų ar užrašytų teorinių sistemų). Todėl nuoseklus tyrinėtojas turėtų įsisąmoninti tiek savo, tiek socialinio objekto pasaulio modelių skirtumus.

Išnašos

- ¹ Bachtin M. *Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekovja i Renesansa*. Moskva, 1990, s. 13 – 14.
- ² Žr., pvz., Denisoff R. S., Wahrman R. *Introduction to Sociology*, New York, 1983, 15 sk.
- ³ Biela A. Agoral Gathering: A New Conception of Collective Behavior. – *Journal for the Theory of Social Behavior*, 1989/3, vol. 19, p. 311 – 336.
- ⁴ Gaidys V., Tureikytė D. Agoral Gatherings in Lithuania (An Example of “The Baltic Way”). In: *Protection of Environment: Mental Changes and Social Integration Perspective*, Lublin, 1993, p. 85 – 90.
- ⁵ Gaidys V., Tureikytė D. *Op. cit.*, p. 85.
- ⁶ Ten pat, p. 88 – 89.
- ⁷ Ten pat, p. 89.
- ⁸ Ferjencik J. Velvet Revolution Meetings in Slovakia. Socio-Psychological Characteristics. In: *Protection...*, p. 94.
- ⁹ Gaidys V., Tureikytė D. *Op. cit.*, p. 89.
- ¹⁰ Žr. Biela A., Tobacyk J. J. Self-Transcendence in the Agoral Gathering: A Case Study of Pope John-Paul II’s Visit to Poland. – *Journal of the Humanistic Psychology*, 1987, vol. 27/4, p. 390 – 405.
- ¹¹ Detaliau žr.: Rapoportas S. Socializacionnaja semantika processa adaptacii (1. Socialnoje vzroslenie i “modeli mira”. 2. Usvoenije modelei mira v chode socializacii). – *Trudy AN Litvy*, ser. A, 1984, t. 3 – 4.